

УДК 811.161.2'373.611'367.623

А. К. Нестеренко

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

Прикметники зі значенням суб'єктивної оцінки: на перетині двох категорій

Нестеренко А. К. Прикметники зі значенням суб'єктивної оцінки: на перетині двох категорій. Одним із дискусійних питань сучасного мовознавства є статус прикметників зі значенням суб'єктивної оцінки. У статті досліджено погляди науковців щодо категорійної віднесеності таких лексем. Проаналізовано особливості семантики формантів, які беруть участь у творенні вказаних ад'єктивів. Прикметники суб'єктивної оцінки розглядаємо як такі, що можуть суміщати у своїй семантичній структурі значення градації та оцінки. Утрачаючи подекуди оцінне значення, такі лексеми мають здатність передавати як надмірну, так і недостатню кількість ознаки.

Ключові слова: *категорія, градація, прикметник, безвідносне ступенювання, надмірний та недостатній вияв ознаки, суфікси суб'єктивної оцінки.*

Нестеренко А. К. Прилагательные со значением субъективной оценки: на пересечении двух категорий. Одним из дискуссионных вопросов современного языкознания является статус прилагательных со значением субъективной оценки. В статье исследованы взгляды ученых на категориальную отнесенность таких лексем. Проанализированы особенности семантики формантов, которые участвуют в образовании упомянутых ад'єктивов. Прилагательные субъективной оценки рассматриваем как такие, которые могут совмещать в своей семантической структуре значения градации и оценки. Утрачивая иногда оценочное значение, такие лексемы способны передавать как чрезмерное, так и недостаточное количество признака.

Ключевые слова: *категория, градация, прилагательное, безотносительная степень, чрезмерное или недостаточное выражение признака, суффиксы субъективной оценки.*

Nesterenko A. K. Adjectives with the meaning of subjective evaluation: at the intersection of the two categories. One of the debatable issues of the modern linguistics is the status of adjectives with the meaning of subjective evaluation. This article explores the views of scientists on the categorical relation of such tokens. The peculiarities of the semantics of the formants, which participate in the derivation of the mentioned adjectives, are analyzed. Adjectives of subjective evaluation are considered as such that can combine in their semantic structure both the meanings of grading and evaluation. These tokens are able to pass as excessive, and a defective quantity of attribute sometimes losing the meaning of estimation.

Key words: *category, gradation, adjective, irrespective degree, excessive or defective quantity of the attribute, suffixes of the subjective estimate.*

Останнім часом простежується тенденція до вивчення окремих мовних явищ із погляду суб'єкта мовленнєвої діяльності, тобто мовця. Це спричинило те, що в мовознавстві остаточно виокремилась категорія оцінки, яка може реалізовуватися різними засобами, зокрема й прикметниками зі значенням суб'єктивної оцінки (див. роботи Л. Марчук, О. Ситенко та ін.). Статус прикметників зі значенням суб'єктивної оцінки – одне з дискусійних питань сучасного мовознавства. Такі ад'єктиви, виражаючи ставлення мовця до дійсності, утворюються за допомогою суфіксів збільшеності і зменшеності ознаки. Це дає підстави деяким ученим, зокрема Л. Дідківській, М. Жовтобрюху, К. Городенській та іншим зараховувати вказані лексеми до категорії безвідносної міри якості. Інша група мовознавців, досліджуючи питання кількісної градації ознаки, не вважають, проте, прикметники із семантикою ставлення мовця до

дійсності такими, що можуть передавати кількісний вияв ознаки.

Отже, мета статті – вивчити погляди науковців на прикметники зі значенням суб'єктивної оцінки, проаналізувати особливості семантики формантів, які беруть участь у їхньому творенні, й на основі цього визначити статус (тобто категорійну віднесеність) вказаних лексем.

Відзначимо, що характеристика (у тому числі і суб'єктивна) явищ дійсності – це головна функція прикметників, найчастіше – якісних. Проте якісні ад'єктиви української мови мають також іншу властивість – передавати ознаку, яка може виявлятися неоднаковою мірою.

Існують різні способи вираження кількості ознаки в предметі. Один із них – за допомогою афіксів, які беруть участь у творенні прикметників безвідносного ступенювання, формуючи, таким чином, категорію безвідно-

сної міри якості, або кількісної градації ознаки. Ця категорія показує, наскільки повно лексичне значення слова передає ту чи іншу ознаку, і базується на виділенні трьох основних форм вияву цієї ознаки: недостатньої, помірної (або нейтральної) та надмірної [7:167]. Таке ступенювання викликає опозицію лексичних значень, яка полягає в наявності однакових за частиномовною належністю спільнокоренових лексем на позначення різної за кількісним виявом ознаки. Опозиція ця, таким чином, виражається формулою «збільшена кількість – нормальна кількість – зменшена кількість», що уможливорює висновок про градування семантики таких лексем.

Термін «градація» залежно від сфери застосування має різні дефініції. У науковому мовленні він фігурує не тільки як літературознавче, але й як лінгвістичне поняття. Як зазначено в «Українській мові. Енциклопедії», *градація* – це розташування послідовно нагромаджуваних семантично близьких і/або синтаксично однотипних компонентів конструкції в напрямі поступового наростання, посилення або (значно рідше) спаду, послаблення інтенсивності їхнього значення, а частіше – просто емоційно-експресивної характеристики всього висловлення [8:757]. Проте не всі науковці дотримуються саме такого визначення градації як мовознавчого терміна. Так, Л. Марчук вважає, що «лінгвістична градація – це вираження *мірального ставлення мовця до предмета мовлення лексико-фразеологічними, словотвірними, морфологічними і синтаксичними засобами*», а специфіка градації, на думку вченої, полягає в приписуванні «предметові мовлення ознаки *мірального відношення до нього суб'єкта* (курсив наш. – А. Н.)» [4]. Дослідниця наголошує на ролі суб'єкта мовленнєвої діяльності в розумінні поняття градації, пов'язуючи категорію безвідносної міри якості з категорією оцінки.

У сучасному мовознавстві простежуємо тісний узаємозв'язок градації та оцінки, який у працях останніх років постає по-різному. Як зазначає М. Михальченко, «категорія оцінки універсальна», вона «охоплює всі галузі людського життя, є виразником семантики ставлення... до подій і явищ навколишнього світу, <...> являє собою реакцію мовця на певне явище...» [5]. О. Ситенко, цитуючи В. Телію, розуміє оцінне значення як інформацію, у якій містяться відомості про ціннісне ставлення мовця до реалій навколишнього світу [6:103]. Таким чином, у працях сучас-

них дослідників категорія оцінки тісно пов'язана із суб'єктом мовленнєвої діяльності, а отже, формується за допомогою суфіксів із семантикою суб'єктивного ставлення мовця до дійсності.

Проблема категорійної віднесеності лексем із семантикою суб'єктивної оцінки постала ще на початку XIX століття. Уже в працях тих часів зафіксовано два протилежні погляди на статус таких одиниць. Як зазначає О. Кардашук, одні дослідники «виділяють суфікси суб'єктивної оцінки прикметників як окрему категорію безвідносних ступенів якості», у той час як інші «вважають ці форми лише експресивними засобами вираження суб'єктивної оцінки якості» [2:215–216].

Дослідники XX століття, хоч і розмежовували категорії безвідносної міри якості та суб'єктивної оцінки, усе одно наголошували на їхній узаємозалежності. Так, у курсі «Сучасна українська літературна мова» за загальною редакцією І. Білодіда відзначається: «...особливістю категорії суб'єктивної оцінки є те, що вона пов'язана з категорією безвідносної міри. Дуже часто значення суб'єктивної оцінки буває ускладненим значенням розміру предмета або міри ознаки (*ліс – лісок; замок – замчище; високий – височенький; високо – височенько*)» [7:176]. Окрему групу прикметників зі значенням суб'єктивної оцінки в межах категорії кількісної градації ознаки виділяють Л. Дідківська, І. Матвіяс та інші. В. Чабаненко пов'язує суб'єктивну оцінку з градацією ознаки настільки тісно, що виокремлює групу афіксів на позначення емоційної оцінності, які називає згрубіло-збільшувальними. Науковець, крім того, зауважує: «Цікаво також, що конотація згрубілості й конотація збільшеності в афективних суфіксальних утвореннях майже завжди існують нероздільно» [10:16].

Наголосимо, що згадані вище лінгвісти визначають примат семантики оцінності над градаційним значенням: «Значення міри якості у формах суб'єктивної оцінки є вторинними: вони лише супроводять основне, оцінне значення відповідних прикметникових форм. Часом ці супровідні значення дуже умовні й невиразні, нерідко їх і зовсім немає» [7:178].

Існує й інша позиція мовознавців, за якої семантика кількісного вияву ознаки є основною, а суб'єктивна оцінка виявляється в лексемі лише як додаткове значення. Так, О. Безпояско стверджує, що «поряд із кількісними

параметрами якісної ознаки суфікси здрібнілості формують у прикметниках експресивно-оцінний відтінок, завдяки якому відтворюється суб'єктивно-експресивне ставлення мовця до ознаки предмета» [1:118–119].

Щоб з'ясувати роль оцінного та градаційного компонентів у прикметників суб'єктивної оцінки, необхідно, на наш погляд, дослідити особливості семантики цих лексем, оскільки лише в такий спосіб можна простежити, яке з двох значень є основним, а яке – додатковим. Більшість науковців, зокрема І. Вихованець, І. Білодід, О. Безпояско, К. Городенська, досліджуючи прикметники зі значенням ставлення мовця до дійсності, ототожнює семантику суб'єктивної оцінки зі значенням лише зменшеного вияву ознаки. Вони аргументують цю позицію тим, що такі лексеми утворені за допомогою зменшено-пестливих суфіксів *-еньк-*, *-есеньк-*, *-усіньк-* та *-ісіньк-*. Так, О. Безпояско й К. Городенська зазначають: «Кількісний вияв ознаки предмета дістає своєрідну кваліфікацію в групах прикметників, утворених за допомогою суфіксів *-еньк-*, *-есеньк-/ісіньк-*, *-усіньк-*. У структуру змісту похідної назви ці афікси вносять сему здрібнілості, градація якої в реальних об'єктах подана в зменшено-кількісних вимірах, тому міра якості ознаки, відтворена прикметником, акцентує увагу мовця на кількісно малих її формах» [1:118–119]. Така позиція видається нам неточною, оскільки, на наше переконання, у семантичній структурі прикметників суб'єктивної оцінки наявна, крім значення зменшеного вияву ознаки, ще й семантика збільшеного її вияву, що ми й спробуємо довести, досліджуючи семантичні особливості таких лексем.

Традиційно до афіксів суб'єктивної оцінки належать суфікси *-еньк-*, *-есеньк-*, *-ісіньк-* та *-усіньк-* (*-юсіньк-*). Інколи до формантів суб'єктивної оцінки зараховують також суфікси *-езн-* та *-елезн-*, оскільки вони мають семантику згрубілості (*товстелезний* – *згруб.* *Дуже товстий*). Ми вважаємо, що таке значення згрубілості у вказаних лексемах є додатковим, а основною є семантика збільшеного вияву ознаки. Дехто з учених, крім цього, інколи говорить про деякі префікси як про форманти суб'єктивної оцінки. Так, зокрема, В. Чабаненко зазначає, що префікс *пре-* є засобом творення якісних прикметників, які «емоційно-експресивно передають високий ступінь якості» [10:16–17]. Як бачимо, дослідник характеризує префікс *пре-* як града-

ційний, а прикметники, утворені за його допомогою – як такі, що поєднують семантику оцінки та градації ознаки. Зауважимо, проте, що в таких утвореннях значення кількісного вияву ознаки є основним, а додаткова семантика суб'єктивної оцінки часто послаблюється, а то й зовсім нівелюється й не фіксується словниковими джерелами (*превеликий* – *дуже великий розмірами*; *прехороший* – *дуже хорошиий, красивий*; *предовгий* – *який має дуже велику довжину*). Формантами суб'єктивної оцінки, на нашу думку, є лише суфікси *-еньк-*, *-есеньк-*, *-ісіньк-*, *-усіньк-* (*-юсіньк-*), а також *-енечк-* та *-есечк-*, які функціонують лише в окремих лексемах і є характерними для діалектного мовлення.

Аналіз фактичного матеріалу демонструє, що семантика прикметників із суфіксами суб'єктивної оцінки може бути найрізноманітнішою. Умовно зазначені лексеми можна поділити на три великі групи: 1) ті, що мають суто емоційне значення пестливості; 2) ті, що передають збільшений вияв ознаки в предметі і 3) ті, що виражають недостатню кількість ознаки. Таким чином, лексеми із суфіксами суб'єктивної оцінки можуть передавати, крім оцінного значення, як збільшений, так і зменшений вияв ознаки. Однак виникають певні труднощі, пов'язані з тим, що одні й ті ж самі афікси, поєднуючись із різними твірними базами, можуть уносити в лексему різну семантику. Так, наприклад, лексеми із суфіксом *-еньк-* можуть мати семантику як надмірної (*довженький* – *довший від звичайного, досить довгий*), так і недостатньої кількості ознаки (*гидкенький* – *змениш. до гидкий*) або ж взагалі не вказувати на її кількісний вияв (*кривенький* – *пестл. до кривий*). Крім того, ми зафіксували значну кількість одиниць, у яких семантика кількісного вияву ознаки суміщається зі значенням пестливості (*горбатенький* – *змениш.-пестл. до горбатий*). Такі випадки є доволі частими, тому вважаємо за потрібне докладніше розглянути значення прикметників кожної з виділених нами груп.

Найбільшою за кількістю лексичних одиниць є група прикметників із суто емоційним значенням пестливості. Вони утворюються за допомогою формантів *-еньк-*, *-есеньк-* та *-ісіньк-* (*рідненький, малесенький, любісінький*). Характерною особливістю цієї групи лексем є відсутність у них додаткового градаційного значення. Найпродуктивнішим серед словотвірних засобів цієї групи ад'єктивів (як, до речі, й усіх інших груп прикметни-

ків зі значенням суб'єктивної оцінки) є суфікс **-еньк-** (*кучерявенький* – *пестл.* до *кучерявий*; *кращенький* – *пестл.* до *кращий*; *ласкавенький* – *пестл.* до *ласкавий*; *дурнуваченький* – *пестл.* до *дурнуватий* тощо), хоча фіксуємо також доволі велику кількість ад'єктивів із формантами **-есеньк-** (*голоснеський* – *пестл.* до *голосний*; *здоровеський* – *пестл.* до *здоровенький*; *молодесенький* – *пестл.* до *молоденький*; *жовтесенький* – *пестл.* до *жовтенький* тощо) та **-ісінк-** (*густісінкий* – *пестл.* до *густенький*; *вірнісінкий* – *пестл.* до *вірний*; *дорогісінкий* – *пестл.* до *дорогий* тощо). Крім того, до групи прикметників із суто емоційним значенням пестливості належить невелика кількість діалектних утворень із іншими формантами, зокрема **-енечк-** (*маленечкий* – *малесенький*, *пестл.* до *маленький*) та **-есечк-** (*малесечкий* – *малесенький*, *пестл.* до *маленький*).

Дві інші групи прикметників суб'єктивної оцінки майже однакові за кількістю лексичних одиниць та формантів, що їх утворюють.

Прикметники суб'єктивної оцінки зі значенням збільшеного вияву ознаки утворюються за допомогою суфіксів **-еньк-**, **-есеньк-**, **-ісінк-**, а також малопродуктивного **-усінк-** (**-юсінк-**) і належать до таких семантичних підгруп:

Прикметники із семантикою суб'єктивної оцінки, яка супроводжується значенням збільшеної міри якості, утворюються за допомогою суфікса **-усінк-** (**-юсінк-**) (*дрібнюсінкий* – *пестл.* *Дуже дрібний*; *манюсінкий* – *пестл.* *Дуже маленький*) та в поодиноких випадках – формантів **-еньк-** (*жальбненький* – *змениш.-пестл.* до *жальбний*) та **-есеньк-** (*вузесенький* – *пестл.* *Дуже вузький*). Наступні дві групи ад'єктивів такого значення суб'єктивної оцінки не мають.

Ад'єктиви зі значенням найвищої міри якості утворюються за допомогою суфікса **-ісінк-** (*молодісінкий* – *зовсім молодий*; *байдужнісінкий* – *надзвичайно байдужий* тощо). Фіксуємо також поодинокі випадки передачі значення найвищої міри якості лексемами із формантом **-есеньк-** (*мокресенький* – *зовсім мокрий*). Переважна більшість одиниць цієї групи має розмовний характер, і їм зовсім не властиве додаткове значення суб'єктивної оцінки.

До третьої групи належать прикметники із семантикою збільшеного вияву ознаки. В основному це утворення із суфіксом **-есеньк-**: *дрібнесенький* – *дуже дрібний*; бли-

зесенький – *дуже близький*. Фіксуємо також лексеми із формантом **-еньк-**, які, не вказуючи на суб'єктивне ставлення мовця, передають збільшений вияв ознаки: *веселенький* – *досить веселий*, *важкенький* – *досить важкий*. Крім того, таку семантику в деяких випадках простежуємо в ад'єктивах із суфіксом **-ісінк-** (*малісінкий* – *розм.* *Дуже маленький*; *жоднісінкий* – *підсил.* до *жодний*; *гарнісінкий* – *дуже гарний*).

Відзначимо, що суфікс **-усінк-** (**-юсінк-**) є найменш продуктивним як у групі афіксів зі значенням збільшеного вияву ознаки, так і взагалі серед формантів суб'єктивної оцінки. Фіксуємо невелику кількість утворень із цим афіксом. На нашу думку, цікавим є той факт, що в науковій літературі переважній більшості лексем із суфіксом **-усінк-** (**-юсінк-**) «приписують» семантику ознаки, яка виявляється в предметі найвищою мірою. Проаналізувавши фактичний матеріал, ми не знайшли жодного прикладу функціонування такої семантики в лексемах із зазначеним формантом і зафіксували лише випадки передачі ним значення збільшеного вияву ознаки із додатковою семантикою пестливості (*дрібнюсінкий* – *пестл.* *Дуже дрібний*; *манюсінкий* – *пестл.* *Дуже маленький* тощо).

Прикметники суб'єктивної оцінки із значенням зменшеного вияву ознаки також формують кілька семантичних підгруп:

Ад'єктиви із семантикою зменшеності та пестливості. Ці прикметники утворюються за допомогою суфіксів **-еньк-** (*ловкенький* – *змениш.-пестл.* до *ловкий*; *апетитненький* – *змениш.-пестл.* до *апетитний* тощо), **-есеньк-** (*буїнесенький* – *змениш.-пестл.* до *буїний*; *голесенький* – *змениш.-пестл.* до *голенький*; *жальбнесенький* – *змениш.-пестл.* до *жальбний* тощо) та в деяких випадках – **-ісінк-** (*давнісінкий* – *змениш.-пестл.* до *давній*; *гладісінкий* – *змениш.-пестл.* до *гладенький* тощо).

Прикметники зі значенням зменшеного вияву ознаки без додаткової емоційної характеристики. До цієї групи ад'єктивів належить незначна кількість лексем, утворених за допомогою суфікса **-еньк-** (*гниленький* – *трохи гнилий*; *ледаченький* – *трохи ледачий*; *давненький* – *змениш.* до *давній*; *брудненький* – *змениш.* до *брудний* тощо).

Крім того, під час аналізу фактичного матеріалу ми зафіксували одну лексему із суфіксом **-ісінк-**, яка не має ні значення градації ознаки, ні семантики суб'єктивної оцінки. Йдеться про прикметник *милісінкий*, який

має дефініцію «*такий, як і був*». Згідно зі словниковою статтею цей ад'єктив є рідковживаним і характерним для розмовного стилю.

Зауважимо, що в групі ад'єктивів зі значенням зменшеного вияву ознаки ми не зафіксували жодної лексеми з формантом *-усіньк- (-юсіньк-)*, нечисленні утворення з яким наявні серед прикметників із семантикою надмірності вияву ознаки.

Отже, проаналізувавши семантику лексем, утворених за допомогою суфіксів суб'єктивної оцінки, робимо висновок, що більшість із них взагалі не має значення кількісного вияву ознаки. Проте існує також велика група прикметників суб'єктивної оцінки, у семантичній структурі яких виокремлюється значення кількісного вияву ознаки. При цьому ми не можемо погодитися з позицією тих дослідників, які наголошують виключно на значенні зменшеності ознаки в прикметниках суб'єктивної оцінки, оскільки аналіз мовного матеріалу доводить, що для таких

лексем властивою є семантика як недостатності, так і надмірності. Важко також установити, яке зі значень (градаційне чи оцінне) є основним, а яке – додатковим, оскільки в одних лексемах вони фігурують одночасно, у той час як в інших одна семантика взагалі може бути відсутньою.

Отже, робимо висновок, що прикметники суб'єктивної оцінки слід кваліфікувати як такі, що передають кількісний вияв ознаки, оскільки, крім суто суб'єктивного значення, вони можуть мати значення збільшеного або зменшеного вияву ознаки (*тонюсінький – зовсім тонкий, сивенький – зовсім сивий, ріднеський – дуже рідний*). Ототожнювати, однак, прикметники суб'єктивної оцінки з лексемами на позначення збільшеного або зменшеного вияву ознаки не можна, оскільки семантика суб'єктивної оцінки передусім указує на ставлення мовця до висловлюваного, а значення кількісного вияву ознаки в таких лексемах часто є додатковим.

Література

1. Безпояско О. К. Граматика української мови. Морфологія : [підручник] / О. К. Безпояско, К. Г. Городенська, В. М. Русанівський. — К. : Либідь, 1993. — 336 с.
2. Кардашук О. Засоби вираження категорії безвідносної якості предмета в українській та російській мовах / Олена Кардашук // Наук. вісн. Чернівецького ун-ту. Сер. : Слов'янська філологія. — 2008. — Вип. 428—429. — С. 215—218.
3. Ледовская Н. Н. Категория оценки и степени качества имен прилагательных / Н. Н. Ледовская // Сборник научных трудов. Сер. : «Гуманитарные науки». — Ставрополь, 2003. — Вып. 10. — Режим доступа до статті : http://www.abiturient.ncstu.ru/Science/articles/hs/10/52.pdf/file_download.
4. Марчук Л. М. Суфікс-градатор в українській літературній мові / Людмила Марчук // Наук. зап. Вінницького держ. пед. ун-ту імені М. Коцюбинського. Сер. Філологія. — 2009. — Вип. 11. — Режим доступа до статті : http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Nzvdpu_filol/2009_11/zbimuk%2011%20%202009/syfyks%20gradator.pdf.
5. Михальченко М. М. Імплікатури як засіб вираження категорії оцінки / М. М. Михальченко // Східнослов'янська філологія : зб. наук. пр. — 2009. — Вип. 16. — Режим доступа до статті : http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Sfil/Mova/2009_16/st_27.pdf.
6. Ситенко О. Демінутивність як один із засобів вираження емотивної оцінки в етнокультурному та національному аспектах / Ольга Ситенко // Наук. Вісник Херсон. держ. ун-ту. Сер. : Лінгвістика. — 2009. — Вип. 9. — Розд. II : Функціональні вияви граматичних одиниць різних рівнів у тексті. — С. 102—107.
7. Сучасна українська літературна мова. Морфологія / І. К. Білодід, І. І. Ковалик, І. Г. Матвіяс, та ін. — К. : Наук. думка, 1964. — 584 с.
8. Українська мова : Енциклопедія / [Русанівський В. М., Тараненко О. О., М. П. Зяблюк та ін.]. — 2-ге вид., випр. і доп. — К. : Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М. П. Бажана, 2004. — 824 с., іл.
9. Хомич Т. Л. Категорії інтенсивності й параметричності в об'єкті наукових досліджень / Хомич Т. Л. // Наукові записки НДУ ім. М. Гоголя. Сер. : Філологічні науки. — 2009. — С. 51—54.
10. Чабаненко В. А. Основи мовної експресії / В. А. Чабаненко. — К. : Вища шк., 1984. — 168 с.